

Elşad Nurəliyev

AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
elshad.nuraliyev@mail.ru

XUDADAT BƏY AĞA OĞLU MƏLİK-ASLANOV

Xülasə

Xudadat bəy Ağa Aslanov xalqımızın müstəqilliyində, tərəqqisində və şərqdə ilk demokratik respublikanın qurulmasında müstəsna xidmətləri olan şəxslərdəndir. O, AXC-də rabitə və teleqraf naziri vəzifəsində çalışıb. AXC yarananda bu sahədə çoxlu problemlər var idi. Lakin Xudadat bəy Ağa Aslanovun fəaliyyəti nəticəsində bu sahədə xeyli irəliləyiş əldə edilmişdir. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Xudadat bəy Məlik-Aslanovun fəaliyyətinin ikinci mərhələsi başlayır.

Açar sözlər: *Azərbaycan Demokratik Respublikası, Xudadat bəy Ağa oğlu Məlik-Aslanov, Poçt və Teleqraf Nazirliyi*

Elshad Nuraliyev

ANAS Institute of History named after A.Bakikhanov
elshad.nuraliyev@mail.ru

Khudadat bey Agha oghlu Malik-Aslanov

Abstract

Khudadat bey Agha Aslanov is one of the persons who have rendered exceptional services to the independence, progress and prosperity of our people, in the establishment of the first democratic republic in the East. He served as Minister of Communications and Telegraph at ADR. When ADR was established, there were many problems in this area. However, as a result of the activities of Khudadat bey Agha Aslanov, there has been considerable progress in this area. After the establishment of Soviet power in Azerbaijan, the second phase of Khudadat bey Melik-Aslanov's activity began.

Keywords: *Democratic Republic of Azerbaijan, Khudadat bey Agha oghlu Malik-Aslanov, Ministry of Post and Telegraph*

Giriş

Xalqımızın istiqlala qovuşmasında, tərəqqisində, Şərqdə ilk demokratik respublika – Azərbaycan Demokratik Respublikasının, Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında müstəsna xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətlərdən biri də Xudadat bəy Ağa oğlu Aslanovdur.

Xudadat bəy Məlik-Aslanov məşhur alim, ixtiraçı-mühəndis idi. O, 1879-cu ilin aprelində Şuşa şəhərində anadan olub. 1899-cu ildə Şuşa realni məktəbini bitirmişdir. Şuşada təhsilini başa vurduqdan sonra Peterburq Yol Mühəndisliyi İnstitutuna daxil olan X.B.Məlik-Aslanov 1904-cü ildə ali təhsilini birinci dərəcəli diplomla bitirmişdir. İnstitut həyatından sonra bir müddət siyasi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. 1901-1904-cü illərdə Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının üzvü olmuş və partiyanın Peterburq komitəsində çalışmışdır. Lakin sonradan RSDFP-nin sıralarını tərk edən Xudadat bəy Məlik-Aslanov heç bir partiyağa mənsub olmamış və ömrünün sonuna qədər bitərəf qalmışdır. Siyasi fəaliyyətini bitirdikdən sonra o, sırf ixtisası üzrə çalışmış və bir sıra mühüm layihələrin həyata keçirilməsində yaxından iştirak etmişdir. Xudadat bəy Məlik-Aslanovun ilk işi isə Peterburqda Petrozavodsk dəmiryolunun çəkilişi olmuşdur. Dəmiryolunun çəkilişində Xudadat bəy Məlik-Aslanov təqribən 6 aya yaxın işləmişdir. O, 1905-ci ilin əvvəllində müəyyən səbəblərə görə Peterburqdan Tiflisə köçmüş və Zaqafqaziya dəmiryolu idarəsində işləməyə başlamışdır.

Əvvəlcə stansiya rəisinin köməkçisi, sonra Zaqafqaziya dəmir yolunun ən ağır və dağlıq hissəsi hesab edilən Suram aşırımı keçidində yol xidməti rəisinin köməkçisi, daha sonra isə rəisi təyin olunmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə bu sahədə xeyli tikinti işləri aparılmış, ikinci yolun çəkilişi davam etdirilmiş, Çiatura marqans mədəninə ensiz dəmir yolu çəkilmiş və s. texniki işlər görülmüşdür. İstehsalat fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla yanaşı Xudadat bəy Məlik-Aslanov elmi fəaliyyətdən də qalmamış, bir sıra elmi məqalələr yazmışdır.

Peterburqda və Tiflisdə işlədiyi qısa dövr ərzində jurnallarda onun dörd elmi məqaləsi dərc edilmişdir. Bundan əlavə, onun dəmir yolu sahəsində xeyli ixtiraları da olmuşdur. İstedadlı mühəndisin dəmir yolu texnikası sahəsində etdiyi yeni ixtiralar onu bütün dünyada məşhurlaşdırmışdır.

Məlum olduğu kimi, 1917-ci ilin fevralında Rusiyada burjua inqilabı baş verdi. Həmin ilin mart ayının 9-da isə yeni qurulan müvəqqəti hökumətin göstərişi ilə Xudadat bəy Məlik-Aslanov Tiflisə köçürülmüş və Zaqafqaziya dəmir yolu üzrə müvəkkil təyin edilmişdir. O, 1917-ci il noyabrın 15-də Zaqafqaziya Komissarlığında Dəmir yolu Nəqliyyatı Nazirliyi üzrə komissar və 1918-ci il aprelin 26-da yaranmış müstəqil Zaqafqaziya Federativ Respublikası hökumətində dəmir yolu (nəqliyyatı) naziri olub. Nazir olduğu müddətdə Xudadat bəy Məlik-Aslanovun dəmir yolu nəqliyyatı tarixindən bəhs edən, rus dilində kitabı çap olunmuşdur. Məlum hadisələrlə əlaqədar olaraq 1918-ci ilin mayın 28-də Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikası dağıldı və ADR öz suverenliyini elan etdi. Bitərəf Fətəlixan Xoyskinin təşkil etdiyi birinci ADR hökumətində Xudadat bəy Məlik-Aslanov dəmir yolu nəqliyyatı və poçt-teleqraf naziri təyin olunmuşdur. (Azərbaycan Demokratik Respublikası, 1990: 72). O dövrdə yüksək ixtisaslı illik kadrların çatışmaması problemini həll etmək üçün peşə məktəbləri, ixtisasartırma kursları və digər dərəcələr təşkil edilirdi. Dəmir yolu nəqliyyatı sahəsi Azərbaycan üçün yeni olduğuna görə bu sahədə çalışa biləcək yüksək ixtisaslı kadrlar, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Bu problemin həll edilməsində və peşəkar kadrların hazırlanmasında Xudadat bəy Məlik-Aslanovun böyük əməyi olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə 1919-cu ildə Bakıda ana dilində dərs keçilən ilk dəmir yolu nəqliyyatı məktəbi açılmışdır. Onun gərgin əməyi sayəsində Azərbaycan dəmir yolunda böyük təmir işləri aparılmış və nəqliyyatın nizamlı surətdə işləməsi qaydaya salınmışdır.

Cümhuriyyət dövrünün ilk günlərində rabitə sahəsində də vəziyyət olduqca acınacaqlı idi.

Real mənzərəni hökumət başçısı Fətəli Xan Xoyski Azərbaycan Parlamentinin açılışındakı çıxışında göstərmişdi: "Bir vaxt idi ki bir kənddən o biri kəndə getmək qorxulu idi, gecə yatanda sabaha çıxmaq ümidi yox idi. Dəmir yollarında rus qoşunları qayıdarkən nə hallar oldu. Başımıza nə fəlakətlər gəldi, dəmir yolları tamamilə yatmışdı. Poçt, teleqraf yox idi. Bir kağız yollamaq mümkün deyildi".

Hətta istiqlaliliyyətin elanı haqqında teleqramların göndərilməsi Tiflisdə olarkən Azərbaycan hökuməti üçün müşkülə çevrilmişdir. Tiflisdən Gəncəyə köçdükdən sonra da poçt və teleqraf əlaqələri gənc Azərbaycan dövləti üçün ciddi problem olaraq qalırdı. Hökumətin gördüyü ilk tədbirlərdən biri Azərbaycan Respublikası hüduqlarında poçt və teleqraf köçürmələrinin ödənilməsi üçün Gəncənin poçt-teleqraf idarəsinə yerli xəzinədarlıq hesabına 100 mln rubl məbləğində vəsait ayrılması haqqında qərar verilməsi olmuşdur.

Hökumət ilk növbədə Tiflislə rabitə yaratmaq üçün tədbirlər görməyə başladı. Gənc Azərbaycan dövləti üçün taleyüklü məsələlərin həll olunduğu bir zamanda, xüsusən yardım gözləyəcəyi beynəlxalq aləmlə, dost qonşu dövlət kimi Türkiyə ilə intensiv əlaqələrin təminatı tələb olunduğu halda İstanbuldakı Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə yazışmalar nəinki vaxtında, əsasən ünvana çatmırdı. Cümhuriyyətin yaranmasından 3 ay keçməsinə baxmayaraq, vaxtaşırı və dürüst məlumat əldə etmək üçün hökumətin Batumidə bir nəfər məmur saxlaması zərurətə çevrilmişdi. Bakını işğalçılardan azad etdikdən sonra hökumətin Gəncədən buraya köçməsi ilə rabitə işi sahəsində fəaliyyət göstərmiş, poçt teleqraf idarələrinin işi bərpa edildi. Xüsusən də hökumət üzvləri arasında nazirliklərin oktyabrında yenidən müəyyənləşdirilməsi zamanı poçt və teleqraf nazirliyinin müstəqil fəaliyyətinin təmin edilməsi rabitə sahəsində işlərin nizama salınması, poçt və teleqraf əməliyyatlarının həyata keçirilməsini sürətləndirdi (Əliyarlı, 2009, 65-75).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti və hökuməti rabitə işinin səviyyəsini qaldırmaq və inkişaf etdirmək məqsədilə bir sıra qanun və qərarlar qəbul etdi. Poçt və Teleqraf Nazirliyinə sərbəst səlahiyyət imkanları yaradıldı. Nazirlik üçün zəruri olan malların əldə olunması məqsədilə neft məhsullarının mübadiləsi haqqında qərar verildi. Nazirlik üzrə poçt və teleqraf məktəbi şagirdlərinin orduya çağırışdan azad edilməsi qərara alındı. Fransaya səfərə getmiş Azərbaycan hökumətinin nümayəndə heyətinin başçısı Əlimərdan bəy Topçubaşov 1919-cu ilin noyabrında Eyfel qülləsindəki radiostansiyadan Gəncə radiostansiyasına, Cümhuriyyətin hökumət başçısına teleqram göndərmişdi. Teleqramda deyilirdi ki, “Əziz vətənimizin iqtisadi və mədəni tərəqqisində böyük rol oynayacaq ilk Azərbaycan radiostansiyasının fəaliyyətə başlaması münasibət ilə Sizi təbrik edirəm!”

Səfər zamanı Azərbaycan ilə Fransa arasında poçt-teleqraf sahəsində saziş imzalamışdır. Əlimərdan bəy Topçubaşov İsveçrədə, Bern şəhərində yerləşən Ümumdünya Poçt İttifaqına üzv olmaq üçün Beynəlxalq Büroya ərizə ilə müraciət etmişdi.

Poçt və teleqraf nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən radiostansiyaların vəziyyəti Azərbaycan Parlamentində müzakirə olunmuşdur. Bakı sahil radiostansiyasının statusu haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı bildirilmişdir ki, Bakıdakı radiostansiyası “simsiz teleqraf” üç aparatdan ibarətdir və bu aparatlar Avropanın üç böyük stansiyalarından eyni vaxtda daxil olan xəbərləri qəbul edə bilmir. Radiostansiyanın işinin gücləndirilməsi yönündə konkret təkliflərdən sonra 3-cü oxunuşda 1920-ci il fevralın 26-da qanun qəbul edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət gerbi və möhürü layihələrinin tərtibi müsabiqəsi də poçt və teleqraf nazirliyinin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Nazirliyin həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdən biri də Azərbaycan hökumətinin poçt markalarının hazırlanaraq tədavülə buraxılması olmuşdur. Cümhuriyyət hökumətinin poçt və teleqraf nazirliyinin fəaliyyəti haqqında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti” ensiklopediyasında konkret məlumatlar verilir. Cümhuriyyət dövründə rabitə sahəsində əldə edilən uğurlar, sahənin inkişafı müvafiq nazir postunda çalışmış şəxsiyyətlərin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda rabitə işinin inkişafında şübhəsiz ki, nazir olaraq Xudadət bəy Məlik Aslanovun da əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanın inkişaf tarixində silinməz izlər buraxmış böyük şəxsiyyətlərdən biri kimi X.Məlik-Aslanovu həyat və fəaliyyətinin, rabitənin inkişafında xidmətlərinin öyrənilməsinə və geniş oxucu kütləsinə çatdırılmasına böyük zərurət vardır “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası, 2005: 3).

X.Məlik-Aslanovun Parlamentdəki fəaliyyəti müasir idarəçilik baxımından ibrətamiz səciyyə daşıyır. Xudadət bəy Məlik-Aslanovun hökumətə təqdim etdiyi qanun layihəsinə görə Azərbaycan yollarının hamısı xəzinə xərci ilə təmir ediləcəkdə. Dəmiryol qulluqçuları haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı Xudadət bəy Məlik-Aslanovun çıxışı Azərbaycan dəmiryollarının real vəziyyəti haqqında ətraflı hesabat məlumatı xarakteri daşımışdır. 1919-cu ilin fevralına qədərki vəziyyəti həmin vaxtdakı durumla müqayisə edərək konkret rəqəmlər əsasında əldə olunan nəticələri təhlil etmiş və təkliflər vermişdir. Parlament iclaslarında fəal iştirak edən Məlik-Aslanovun bir nazir kimi çıxışla sırf professional məzmunla malik, siyasi konyukturadan uzaq praktiki-nəzəri mahiyyət daşımışdır.

“Bizim məmləkətimizi bəyan edən də hətta bizə bir çox düşmən qazandıran bir sərvətimiz var: Neft ildə 500 milyon hasil olur. Əvvəlləri bu miqdarın bir hissəsi Batuma, yerdə qalanı Rusiyaya göndərilirdi. Batuma dəmir yolu il 1917-ci ildə 40 milyon pud, digər illərdə hər il 50-60 milyon pud neft istehsal olunmuşdur. İndi Batuma o qədər neft göndərmək mümkün deyildir, çünki, dəmir yolu ancaq 20 milyon pud neft apara bilir, əlavə neft provodu ilə də 50 milyon pud göndərilir. ...Bir tərəfdən neft lazımı qədər getmir, o biri tərəfdən sərbəst satış elan edilsə də, çıxarılan neftin əvəzinə mal gəlmir... Neft məsələsinə məhəlli deyil, cahan nöqteyi-nəzərindən baxmaq lazımdı” (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), 1998: 216).

Dəmiryol tariflərinin artırılması haqqında qanun layihəsinin müzakirəsində Məlik-Aslanov xüsusi fəallıq göstərmişdir. Dəmir yollarının gündəlik 70-80 min manat zərər çəkdiyini əsaslandıraraq təxirəsalmadan layihənin qəbul edilməsinə çalışmışdır. Dövlətçilik prinsipini üstün tutan Xudadət bəy konstruktiv təkliflərlə çıxış etmiş və fəaliyyətini də bu istiqamətdə qurmuşdur.

Yalnız rəhbərlik etdiyi nazirliyin ixtiyarında olan yolların deyil, bütün yolların təmirini vacib saymışdır:

“Zemstvo idarələri təsis edilənədək gözləmək olmaz. Yolların təmiri elə bir mühüm məsələdir ki, təxirə salmaq mümkün deyildir. Yolların təmiri üçün camaatı işlətmək məsələsinə gəlincə, hökumət bu işi demokratik hesab etmədiyindən qərar vermişdir ki, camaatı pulsuz işlətməyərək, yolların təmiri və sair xidmətlərə dövlət xəzinəsindən maddə verilsin.

Nazirin parlamentdəki çıxışlarından, onun təşəbbüskar, cəsarətli, qətiyyətli və müşkül problemlərdən qaçmayaraq sərrast, təmkinli mülahizə yürütməsi güvənli peşəkarlıq biliyindən və təcrübəsindən irəli gəlirdi. Bakı-Culfa dəmir yolunun təmirinin davam etdirilməsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı onun dediyi aşağıdakı sözlər bu baxımdan maraqlıdır:

— “Burada müşkül olacaqdır. Amma bununla bərabər ümidvarıq ki, işi aparaq, başa gəlsin və ləngə düşməsin”.

Xudadat bəy bir nazir kimi öz fəaliyyəti barəsində məlumat verməkdən nəinki yayınmamış, əksinə buna meyilli olmuş, digər nazirlərlə müqayisədə işi daha səriştəli səviyyədə həyata keçirmişdir. Onun parlamentdəki çıxışları bilavasitə məşğul olduğu sahəyə aidiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Bu məsələlərə dair hökumət üzvü kimi açıqlıq gətirməsi məcburi xarakter daşımamışdır. Əksinə hər fürsətdə, ən başlıcası isə əlaqəli şəkildə rəhbərlik etdiyi nazirliyin işində irəliləyişləri qeyd etməklə, mövcud problemlərdən və onların həlli yollarından bəhs etmişdir. Ümumi sözcülükdən tamam uzaq olan nazir, ona ünvanlanmış tənqidi qeydləri yalnız məntiqi və əks argumentli dəlillərlə cavablandırmamış, faktlar və nümunələr əsasında şərh vermişdir. Heç bir halda onun çıxışlarında mahiyyətdən kənar qeyri-etik fikirlərə rast gəlmək olmur. Opponentlərə onların iradlarının məğzini şərtləndirən cəhətlərə diqqət çəkməklə cavab verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Xudadat bəyin çıxışlarından sonra diskussiya qızışmır, əksinə məsələnin müzakirəsi başa çatır və əksər hallarda qanun layihəsinin qəbulu ilə nəticələnir” Onun işgüzar xüsusiyyətləri hamıya aydınca bəlli olur. Nazirin əsaslandırılmış ətraflı məlumatı qaneedici olduğundan və çıxışlarında, həm də fəaliyyətində heç bir siyasi oriyentasiya gözlənilmədiyindən, mümkün qədər yoxsul təbəqənin mənafeyini nəzərə almağa səy göstərdiyindən ona qarşı adekvat münasibətin etimada söykəndiyi bütün hökumət tərkiblərində nazir postuna rəhbərlikdə bir daha təsdiqini tapır. Xudadat bəy Cümhuriyyət hökumətinin nəinki dəyişilməz üzvü olaraq fəaliyyət göstərmiş, həm də peşəkarı olduğu yollar nazirliyinə rəhbərliklə yanaşı hökumət tərkiblərində poçt və teleqraf, ticarət, sənaye və ərzaq üzrə nazir vəzifələrini icra etmək də ona həvalə olunmuşdu (Azərbaycan Demokratik Respublikası, 1990: 91).

1919-cu ilin oktyabrında X.Məlik-Aslanov çıxışında deyirdi:

“Təriq və məabir nəzarətində” artıq bir şey və xidmətçi yoxdur. Hər adam öz lazımı yerindədir. Dəmir yolunun işi bir də neftprovoddur. Bu barədə (mirovoy rekord) vurmuşuq. Neft trubalarını təmizləyib az vaxta (kerosin provod) Cöhrə trubaları etməkdə ingilislər də təəccüb ediblər. Heç Amerikanın özündə də böylə şey görünməyibdir”.

Cümhuriyyət hakimiyyətinin böhranlı vəziyyəti Xudadat bəyin çıxışlarından da bəlli olur:

«Vəziyyətimiz gündən-günə ağırlaşır, ticarət azalır» Batumdan yol verməyirlər. Paraxod vermirlər, zaqranıçı banklar möhtəkirlik edirlər. Hökumət bu fəlakətdən qurtarmaq üçün çox şeylə imtahan edir”.

Belə böhranlı vəziyyətdə Məlik-Aslanov radikal inzibati tədbirlərin fayda verməyəcəyini göstərirdi:

— «Malı zəbt etməklə bahalıqın qarşısını almaq olmaz. Bu bir qədər də bahalığa səbəb olar. Hökumət yalnız konkurensiya ilə bahalıqın qabağına çıxır».

Cümhuriyyət hakimiyyətinin son ayında (1920-ci il, 8 aprel) dəmiryol tariflərinin artırılması haqqında qanun layihəsi müzakirə olunmuşdur. «Biz dəmir yolunu yoxdan vücudə gətirmiş olduq» fikrini vurğulayan Xudadat bəy məramını da açıqladı:

«Biz gərək öylə edək ki, bizim dəmir yolu Avropa qaydası ilə işləsin və oradakı məmurlar ilə demokratik qayda ilə rəftar edilsin». Bu niyyətini təmin edəcək vasitələri də yolları göstərən nazir, —“çox (az) adam var ki, təmiz dolanıb millət mənafeyini nəzərə alır. Hamı cib mənfəətini gözləyir”, — söyləməklə belələrinə qarşı nazirliyin mübarizə apardığını bildirdi.

– “Lakin eyni zamanda, – «Monopoliya isə başqa məsələdir». Monopoliya üçün bir qanun tərtib etmək lazımdır ki, onu da hökumətdən keçirib Parlamentə təqdim edilsin” deməyi də lazım bildi. Cümhuriyyət parlamentində müzakirə edilmiş qanun layihələrinin, qaldırılmış məsələlərin çağdaş Azərbaycan dövlətçiliyi üçün aktual əhəmiyyəti şəksizdir.

Öz sənətinin mahir bilicisi və peşəkarı olduğuna görə, F.Xoyskinin təşkil etdiyi ikinci və üçüncü hökumətlərdə də dəmir yolu naziri vəzifəsi ona həvalə olunmuşdur. Məlik-Aslanov 1918-ci ilin dekabrın 7-də Bakıda açılan Azərbaycan Parlamentinin üzvü seçilmişdir. Xudadat bəy Məlik-Aslanov Nəsim bəy Yusifbəylinin 1919-cu il martın 14-də təşkil etdiyi dördüncü hökumətin və həmin ilin dekabrın 12-də təşkil etdiyi beşinci hökumətin tərkibində də yollar naziri vəzifəsini daşımışdır (6).

Beşinci hökumətin tərkibində hətta o ticarət, sənaye və ərzaq naziri də olmuşdur. Yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə görə, Xudadat bəy Məlik-Aslanov N.Yusifbəylinin müavini təyin edilmişdir. Bundan başqa, 1919-cu il iyunun 11-də yaradılmış Dövlət Müdafiə Komitəsi sədrinin birinci müavini olmuşdur. Xudadat bəy Məlik-Aslanovun Azərbaycan dilinin və latın əlifbasının təbliği sahəsində də böyük xidmətləri olub. Nazirlər Şurasının göstərişi ilə 1919-cu ilin aprelinde latın əlifbasına keçmək üçün X.Məlik-Aslanovun rəhbərliyi ilə xüsusi komissiya yaradılmışdır. Həmin komissiyanın hazırladığı layihə Parlamentə təqdim edilmişdir. Lakin ADR-in süqutu səbəbindən qanun layihəsinin müzakirəsi yarımçıq qaldı.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Xudadat bəy Məlik-Aslanovun fəaliyyətinin ikinci dövrü başlanmışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra ölkədə aparılan quruculuq-abadlıq işlərində onun xidmətlərindən geniş istifadə edilmişdir. X.Məlik-Aslanov 1920-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan Dövlət Tikinti Komitəsində əvvəlcə şöbə müdiri, sonra isə komitə sədri vəzifəsində işləmişdir. Bir müddət sonra isə o, Azərbaycan Ali Xalq Təsərrüfatı Şurası yanında dəmir yolu tikintisi idarəsinin rəisi və şuranın məsləhətçisi vəzifəsində çalışmışdır. Xudadat bəy Məlik-Aslanov 1923-1925-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinin sənaye-nəqliyyat-tikinti bölməsinin üzvü, 1922-1924-cü illərdə Zaqafqaziya Dəmir Yolu idarəsinin üzvü, 1921-1930-cu illərdə Azərbaycan Politeknik İnstitutunun inşaat fakültəsində yol, sənaye, nəqliyyat və tikinti bölməsinin sədri, 1924-1930-cu illərdə həmin fakültənin dekani, 1921-1930-cu illərdə RSFSR və Azərbaycanın bir sıra elmi-texniki və mədəni-maarif təşkilatlarının üzvü, 1927-1930-cu illərdə SSRİ Ali Xalq Təsərrüfatı Şurasının elmi-texniki kollegiyasının üzvü olmuşdur. Xudadat bəy Məlik-Aslanov 1926-1930-cu illərdə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvlüyünə namizəd də seçilmişdir. Bu dövrdə onun Moskvanın bir sıra jurnallarında bir neçə elmi məqaləsi dərc edilmişdir. 1927-ci ildə Azərbaycan Politeknik İnstitutunun nəşriyyatı, 1929-cu ildə isə Azərbaycan dövlət nəşriyyatı Xudadat bəy Məlik-Aslanovun dəmir yolu texnikasına aid iki kitabını nəşr etmişdir (7).

1930-cu illərin repressiyaları Məlik-Aslanovdan da yan keçməmişdir. ADR-in beş hökumətinin hər birində nazir vəzifəsini tutan Xudadat Bəy Məlik-Aslanov 1930-cu ilin əvvəlində Azərbaycan Baş Siyasi İdarəsi tərəfindən heç bir əsas olmadan həbs edilmişdir. Üç ildən çox həbsdə qaldıqdan sonra onu 1933-cü ilin ortalarında azad etdilər. Həmin ilin sentyabrından Azərbaycan Nəqliyyat İnstitutunda dəmir yolu kafedrasına və Azərbaycan İnşaat İnstitutunda inşaat işinin təşkili kafedrasına rəhbərlik etmişdir. Texniki elmləri sahəsində ilk azərbaycanlı professorlardan biri olmuşdur. Xudadat bəy Məlik-Aslanovun ADR dövründəki xidmətləri SSRİ rəhbərliyinin diqqətindən heç cür yayınmırdı. Ona görə də o, 1934-cü ilin avqustunda əsassız yerə yenidən həbs edilmiş və 1935-ci ilin iyulun 23-də vəfat etmişdir (8).

Nəticə

M.Ə.Rəsulzadə «Əsrimizin Səyavuşu» əsərində Xalq Cümhuriyyəti haqqında belə bir maraqlı fikir də deyib:

- «Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşların bərabər hüquqlu yaşaması üzərində qurulmuşdu... Millət məclisi, məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamilə tələyinə hakim idi. Onsuz heç bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir barışıq bağlanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim

olaraq vasitə-vəzifə də yox idi. Parlament hakimiyyəti mütləq idi. Burada Avropada tətbiq edilməyən həqiqi bir Xalq Cümhuriyyəti qurulmuşdu".

Xudadat bəy Məlik-Aslanov kimi vətənpərvər, həyatlarını xalqına, millətinə həsr etmiş insanlar tariximizin ən şərəfli səhifəsini yaratdılar, yazdılar. Onları isə nə tarix, nə də xalqımız unudan deyil!

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası. (1990). Azərbaycan hökuməti. 1918-1920, Bakı. s.72.
2. Əliyərli, İ. (2009). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə rabitənin inkişafı. "Mütərcim nəşriyyat", Bakı, səh. 65-75
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası. (2005). İkinci cild. Bakı. s. 3.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). (1998). Parlament (Snetoqrafik hesabatlar). İki cildə. Birinci cild. Bakı, s.181, 216.
5. Azərbaycan Demokrtatik Respublikası. (1990). Azərbaycan hökuməti. 1918-1920. Bakı, s.91
6. <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/dekabr/146347.htm>
7. <https://525.az/news/169055-xalq-cumhuriyyetinin-deyisilmez-naziri-xudadat-bey-melikaslanov>
8. <https://news.milli.az/society/210553.html>

Göndərildi: 14.05.2019

Qəbul edildi: 28.07.2019